

Przegląd metod badawczych wykorzystywanych w badaniach pisma ręcznego w Polsce

SYLWIA SKUBISZ-ŚLUSARCZYK

Katedra Kryminalistyki
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie procesu powstania i kształtowania się metod badań pisma ręcznego. Ujęcie zaprezentowane w niniejszym wystąpieniu jest wielowątkowe, gdyż obejmuje podziały oparte na różnych kryteriach, a co za tym idzie, różniących się zakładanym celem, sposobem przeprowadzenia badań oraz uzyskiwanym wynikiem.

Niewątpliwie istotnym parametrem prezentowanych metod jest rodzaj badanego obiektu. Niektóre metody służą badaniu tekstów krótkich i długich, inne są wyraźnie nakierowane na badanie podpisów. Można także wskazać na grupę tzw. metod uniwersalnych, które znajdują zastosowanie zarówno w badaniu pisma, jak i podpisów, choć ich wszechstronność nie zawsze ma pełen zakres stosowalności, np. w stosunku do paraf jest bardzo ograniczony¹.

Złożoność zagadnienia oscyluje również wokół podziału na metody historyczne i współczesne. Warto taki podział uwzględnić, chociażby z uwagi na ukazanie procesu rozwoju badań poprzez progres lub ewen-

¹ A. Koziczak, *Metody pomiarowe w badaniach pismoznawczych*, Kraków 1997, s. 48.

tualny regres określonej metody. Należy także ustosunkować się do tzw. nowych metod, które mogą niewątpliwie wywrzeć w przyszłości wpływ na rozwój badań pismoznawczych.

Zapraszam do zapoznania się z trzema podziałami metod badawczych wybranymi jako najbardziej logiczne, czytelne i zrozumiałe, a przedstawionymi w sposób syntetyczny, zwięzły i komunikatywny. Podział na metody porównawcze i identyfikujące należy potraktować jako zasadniczy, choć nie jedyny, gdyż dodane zostało jeszcze krótkie ujęcie „całości metod” w ramach holistycznego podejścia do tematu.

I. Metody porównawcze i identyfikujące

1. Metody porównawcze, w których obszarze można zaznaczyć ujęcie:

- a) historyczne,
- b) współczesne,
- c) tzw. pozostałe metody.

Celem badań porównawczych jest wskazanie konkretnej osoby będącej wykonawcą lub autorem pisma. Badania tego typu prowadzą do identyfikacji indywidualnej. Do ich przeprowadzenia niezbędne jest posiadanie materiału kwestionowanego oraz porównawczego. Materiał porównawczy najczęściej występuje w postaci próbek pisma osoby uznanej za potencjalnego autora.

W ramach ujęcia historycznego² należy zwrócić uwagę na następujące metody.

a) Metoda kaligraficzna uznawana za jedną z najstarszych metod porównawczych badań pisma. Opierała się na założeniu, że w wyniku nauki pisania i późniejszej indywidualizacji pisma człowiek opanowuje charakterystyczny sposób kreślenia liter, wyrażający się w ich indywidualnym kształcie. W związku z powyższym wniosek o sporządzenie dwóch rękopisów przez tę samą osobę opierał się wyłącznie na podobieństwie budowy kształtu liter i formułowany był w sposób opisowy. Opis konstrukcji liter nie był sformalizowany, co stanowiło istotny

² Za historyczne metody porównawcze i identyfikujące uznano te, które nie są obecnie w badaniach pismoznawczych stosowane, bez względu na przyczynę tego stanu rzeczy. *Ibidem*, s. 50.

mankament tej metody. Metoda kaligraficzna okazała się zawodna, gdyż obejmowała tylko niewielką część graficznych cech pisma. Ograniczenie badań jedynie do analizy kształtu liter uniemożliwiało ustalenie wykonawcy pisma maskowanego oraz wykonawcy w przypadku naśladownictwa pisma cudzego³.

Mimo swojej niewydolności metoda kaligraficzna jako samodzielna metoda wykorzystywana była do końca XIX wieku. Obecnie można w szczególnych przypadkach ją stosować do celów eliminacyjnych, przy założeniu posiadania obszernego i spontanicznie nakreślonego materiału porównawczego.

b) Metoda sygnalityczna⁴ wykształciła się z metody kaligraficznej i stanowiła jej znaczące udoskonalenie. Osiągnięciem tej metody było oparcie badań na innych elementach pisma niż rysunek. Tu ujmowano pismo nie jako zespół poszczególnych liter, gdyż żadna litera nie ma bezwzględnie stałego rysunku. Rysunek liter zmienia się w zależności od obrazu liter poprzedzających ją i następujących po niej. Odmienność kreślenia rysunku liter zależy od położenia ich w wyrazie. Tę samą literę piszemy inaczej, gdy występuje ona w środku słowa, a inaczej, gdy kreśli się ją na początku słowa⁵.

Metoda sygnalityczna uwzględniała liczne cechy pisma pomijane w metodzie kaligraficznej, m.in. odmiany liter jednobrzmiących i ich zależności od obecności innych zespołów literowych, sposób wiązania liter, kąt nachylenia pisma, jego szerokość, wysokość, naciskowość, impuls i tym podobne cechy. Podzielono także pismo w zależności od jego nachylenia na: prawoskośne, prostopadłe i lewoskośne. Można było mówić o różnych typach pisma: arkadowe, girlandowe, mieszane i kątowe. Powyższe podziały miały znacząco ułatwić pracę przy analizie pisma. To właśnie owe właściwości uznane za podstawę identyfikacji mają istotne znaczenie do dziś i nadal się je uwzględnia, prowadząc badania. Jednak metoda ta nie wyczerpuje wszystkich możliwości identyfikacyjnych pi-

³ *Ibidem.*

⁴ Gotowe opinie wykonywane przy użyciu metody sygnalitycznej uzupełniane były materiałem poglądowym w postaci fotografii, na których znajdowało się zestawienie badanego materiału kwestionowanego i porównawczego. Metodę nazwano sygnalityczną, przyjmując za źródłostłów fotografię sygnalityczną.

⁵ S. Skubisz, *Dowód z ekspertyzy pism patologicznych*, Kraków 2004, s. 89.

sma, gdyż opiera się tylko na formalnych jego właściwościach⁶. Metoda ta poprawiona, uzupełniona i udoskonalona cieszy się popularnością w USA.

c) Metoda Langenbrucha⁷ jest metodą badań porównawczych odnoszącą się do tekstów krótkich i bardzo krótkich, nawet jednowyrazowych. Opierała się ona na założeniu, że pismo każdej osoby charakteryzuje właściwy tylko dla niej „rytm” oraz rozmieszczenie tekstu wynikające z indywidualnego poczucia przestrzeni. Elementy te można ustalić, wykorzystując matematykę i dokonując wykreślenia na badanym fragmencie pisma specjalnych linii. Wcześniej na wskazanym dokumencie należy zakreślić pola mające postać różnego rodzaju figur geometrycznych, które następnie poddawano analizie., wykreślając m. in. specjalne linie. W różnych próbach pisma tej samej osoby proporcje owych linii są stałe — niezależnie nawet od ewentualnego maskowania pisma. Metodę tę cechowała zupełna niedoskonałość i niedopracowanie, czyniąc ją niejasną i pozbawianą matematycznej pewności. Metoda ta nie rozpowszechniła się i obecnie nie jest stosowana w praktyce⁸.

d) Metoda grafometryczna była wyrazem dążenia do wykorzystania w badaniach porównawczych pisma tzw. cech niezależnych. Została rozwinięta i rozpowszechniana przez francuskiego kryminalistykę E. Locarda. U podstaw grafometrii legło założenie, że jedynymi i niezmiennymi cechami pisma są stosunki wielkościowe między jego wymiernymi elementami. Na nich to właśnie powinna się opierać identyfikacja wykonawcy pisma, ponieważ stosunki wielkościowe nie ulegają zmianom nawet w przypadku zmiany kąta nachylenia i wielkości liter⁹. Za najważniejsze E. Locard uważał pomiary:

- wysokości gramm śródlinijnych,
- proporcji wysokości elementów nad- i podlinijnych do średniej wysokości liter śródlinijnych,

⁶ A. Koziczak, *op. cit.*, s. 50–51; B. Szawer, A. Winberger, *Kryminalistyka*, Warszawa 1949, s. 168–169.

⁷ H. Langenbruch nazwał swoją metodę grafometrią, tak samo jak Locard swój system pomiarów. Odmienność badań oraz odrębność zastosowania obu metod spowodowała, iż użycie tej samej nazwy było wykluczone. W literaturze zazwyczaj grafometrią określa się metodę Locardowską.

⁸ S. Skubisz, *op. cit.*, s. 102–103.

⁹ A. Koziczak, *op. cit.*, s. 52–54; S. Skubisz, *op. cit.*, s. 91–92.

- częstotliwości przerw w słowie (w stosunku do liczby gramm),
- położenia przerw (w zależności od poprzedzających je liter),
- odstępów między literami,
- umiejscowienie poprzeczki w literze „t”.

Natomiast podstawowe zasady metody grafometrycznej są następujące:

— pomiary powinny być wyrażane w dziesiątych częściach milimetra,

— pomiary powinny być przeprowadzane linijką z podziałką co do pół milimetra,

— pomiary są pożyteczne, gdy są porównywalne,

— względem każdego elementu objętego badaniem wykonuje się największą liczbę pomiarów, wartość wyników wzrasta wraz z liczbą wykonanych pomiarów, a wyniki wyrażone są za pomocą wykresów oraz elementów obliczanych statystycznie,

— podstawę opinii stanowi wymierzenie na autentycznych tekstach serii wielkości tego samego elementu pisma i przedstawienie go w postaci krzywej, następnie należy też wykreślić krzywą dla dokumentu podejrzanego i tak otrzymane krzywe nałożyć na siebie. Zgodność wykresów wskazuje na tożsamość autora obu tekstów, bez względu na rozbieżności w formach badanych elementów. Rozbieżność wykresów dowodzi, że teksty pochodzą od różnych osób, nawet jeśli są do siebie podobne,

— pomiary mogą odnosić się do różnych elementów (m.in. tych wskazanych powyżej),

— przed przystąpieniem do czynności grafometrycznych należy wymierzyć dla każdego tekstu średnią wysokość małych liter¹⁰.

Locardowska metoda grafometryczna stanowiła niewątpliwie ogromny postęp w stosunku do założeń poprzednich metod, choć sam autor przestrzegał przed zawodnością grafometrii, m.in. w sytuacji fałszerstw pism dokonanych przez kalkę lub przy badaniu podpisów. Metoda ta może być stosowana w badaniach pisma ręcznego, jednak tylko jako pomocnicza i przy ekspertyzie tekstów długich.

e) Metoda Matwiejewa, nawiązując do locardowskiego przekonania o wykorzystaniu w badaniach pisma cech „obiektywnych”, mogła być stosowana do badań pisma, choć autor uważał ją za szczegól-

¹⁰ Należy wymierzyć około 100 lub 200 gramm śródlinijnych, S. Skubisz, *op. cit.*, s. 92.

nie przydatną w badaniach podpisów. Zdaniem S.N. Matwiejewa pismo i podpisy ludzi charakteryzują się niejednakowym sposobem przesuwania punktu podparcia ręki, czyli różną amplitudą ruchów pisarskich. Tak więc przesunięcie punktu podparcia ręki może być regularne lub nieregularne. Sposób przesunięcia punktu podparcia przedstawia się w układzie współrzędnych w postaci krzywej¹¹. Brak korelacji krzywych można stwierdzić w podpisach osób, które nie mają wprawy w pisaniu, oraz gdy podpisy zostały nakreślone w nienormalnych warunkach. Metoda ta nie może być stosowana samodzielnie, choć autor nie wyklucza jej wykorzystania jako metody wspierającej inne badania.

Współcześnie stosowane metody¹² badań porównawczych.

a) Metoda analizy zmienności opracowana przez E. Locarda służy do identyfikacji podpisów. Polega na liczbowym wyrażeniu tych wszystkich cech podpisów, które na to pozwalają. Liczbowo ujęte cechy podpisów — kwestionowanego i porównawczego — zestawia się w tabeli. Gdy liczby wyrażające cechy podpisu kwestionowanego mieszczą się w zakresie zmienności cech podpisów porównawczych, albo nieznacznie poza ten zakres wykraczają, podpis ten może być autentyczny. Jeśli natomiast większość cech podpisu kwestionowanego nie mieści się z zakresie zmienności podpisów porównawczych, to autentyczność jest mało prawdopodobna¹³.

b) Metoda linii prostych Duystera ma zastosowanie do badania nieczytelnych podpisów i paraf (uproszczona odmiana nieczytelnego podpisu). Badanie polega na przedłużeniu poszczególnych gramm podpisu, tak aby uzyskać kilkanaście linii prostych, przecinających się w jednym lub kilku punktach. W autentycznych podpisach układ linii jest zbieżny bądź podobny, co wyraża się w zbliżonych wartościach ką-

¹¹ Z. Czczot, *Badania identyfikacyjne pisma ręcznego*, Warszawa 1971, s. 135 n.

¹² Aktualnie stosowane metody badań porównawczych zostaną przedstawione w kolejności ich powstania. Jest to uzasadnione ze względu na fakt, że metody nowsze opierają się częściowo na metodach starszych.

¹³ Metoda analizy zmienności jest klasycznym przykładem wykorzystania w badaniach identyfikacyjnych modelu matematycznego. Wykorzystuje się w niej tzw. model jednostkowy (model podpisu kwestionowanego) oraz tzw. model rozmyty (model podpisów porównawczych). M. Owoc, *Modele matematyczne w ekspertyzie podpisów*, [w:] *Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów*, t. 2, red. Z. Kegel, Wrocław 2002, s. 279 n.

tów utworzonych przez przecinające się linie. Autor jednak zastrzega, że metoda nie nadaje się do badania podpisów sfalszowanych przez przekopiowanie lub w przypadku autofalszerstwa¹⁴.

c) Metoda projekcji geometrycznej Brossona jest porównawczą metodą badania podpisów. Polega na nakładaniu na podpis kwestionowany i podpisy porównawcze arkuszy kalki technicznej na której zaznacza się najbardziej wysunięte na zewnątrz punkty podpisu lub parafy. Są to tzw. punkty gabarytowe. Po połączeniu punktów uzyskuje się czworobok, który dzieli się na cztery trójkąty przez wykreślenie przekątnych. W autentycznych podpisach utworzone trójkąty są do siebie podobne, natomiast różnią się w podpisach sfalszowanych¹⁵.

d) Metoda figur geometrycznych inaczej określana jako metoda badań geometryczno-strukturalnych stosowana jest do badań porównawczych podpisów i polega na wyznaczeniu pewnych punktów na podpisie kwestionowanym i podpisach porównawczych. Punkty łączy się w figury geometryczne, których rodzaj nie jest z góry określony i zależy od konstrukcji badanego podpisu. Istotną kwestią jest, aby w podpisach porównawczych wyznaczyć figury według tych samych zasad. Podobieństwo figur wskazuje na sporządzenie badanych podpisów przez tę samą osobę. Metoda niniejsza została bardzo wysoko oceniona jako metoda będąca pogłębioną analizą struktury geometrycznej pisma oraz jako pewnego rodzaju pomoc w unaocznieniu sobie wszelkich istotnych elementów grafizmu¹⁶.

Metody grafometryczne mają swoje wady i zalety. Do zalet należy rejestrowalność i komunikatywność, co sprawia, że często do tych metod się wraca, pojawiają się nowe, ulepszone ich wersje, choć główną bolączką grafometrii jest brak miarodajnych danych o zmienności tymczasowej osobniczych nawyków pisarskich. Metoda figur geometrycznych z pewnością nie należy do grupy metod „obiektywnych”, gdyż wynik pomiaru jest poddawany subiektywnej ocenie biegłego. Dlatego też wykreślanie figur geometrycznych może być z powodzeniem stosowane do prezentacji wyników badań na tablicach poglądowych, załączanych do opinii.

¹⁴ A. Koziczak, *op. cit.*, s. 56.

¹⁵ *Ibidem*, s. 56–57.

¹⁶ Z. Czeczot, *op. cit.*, s. 141.

e) Metoda graficzno-porównawcza¹⁷ jest ewolucyjnie najmłodszą metodą ekspertyzy pisma. Nie powstała w oderwaniu od metod poprzednich, lecz stanowi — w pewnym sensie — ich kontynuację. Uzasadnieniem do wyodrębnienia metody graficzno-porównawczej jako metody nowej jest przyjęcie przez nią niestandardowych podstaw identyfikacji pisma. Konsekwencją tego podejścia jest przeprowadzanie analizy pisma w sposób wszechstronny, obejmujący różne cechy grafizmu. W katalogu cech pisma wyróżniono kilkaset cech, które sklasyfikowano w pięć grup: cechy syntetyczne, topograficzne, motoryczne, mierzalne oraz konstrukcyjne. Analizie porównawczej poddawane są wszystkie cechy występujące w danym piśmie, a wagę ich zgodności lub niezgodności w materiale kwestionowanym i porównawczym ocenia się w sposób indywidualny, analizując dokładnie konkretny przypadek.

Metoda ta wychodzi z założenia, że pomiędzy pismem a mową piszącego istnieje jedność, która łączy ekspertyzę pismoznawczą z badaniami językoznawczymi. Badając tekst, zwraca się uwagę na nawyki pisarskie. Powstają one u każdego człowieka pod wpływem wielu czynników, np. poczucie estetyki, przejrzystość tekstu. Nawyki powodują automatyzację pisma, które jest nanoszone na papier bez kontroli świadomości. W ramach badań zwraca się uwagę zwłaszcza na analizę:

- leksykalną, gramatyczną, składniową i morfologiczną tekstu,
- topografii pisma, czyli rozmieszczenie pisma na podłożu,
- materiałów użytych do sporządzenia dokumentu,
- innych tzw. cech ogólnych pisma,
- tzw. cech szczególnych pisma¹⁸.

Istotnym elementem metody graficzno-porównawczej jest forma prezentacji wyników badań. Oprócz opisu słownego wyniki przedstawiane są w postaci tablic poglądowych, na których zestawiane są najistotniejsze cechy wspólne bądź cechy odmienne materiału kwestionowanego i porównawczego. Ułatwia to biegłemu przekonujące uzasadnienie formułowanych wniosków, a odbiorcom zrozumienie treści sprawozda-

¹⁷ Metoda graficzno-porównawcza kształtowała się stopniowo, dlatego trudno jest wskazać jednoznacznie datę jej powstania oraz podać konkretnego autora jako twórcę.

¹⁸ Z. Kegel, *Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym*, Wrocław 1973, s. 94, 98–99.

nia z badań. Oceniając powyższą metodę, należy podkreślić, że jest ona dostosowana i rozwinięta do potrzeb badania cech pisma, opierając się na obiektywnie poznawalnych właściwościach pisma i zjawiskach, które je implikują.

Pozostałe metody porównawcze.

a) Metoda statystycznej weryfikacji materiału badawczego jest pewnego rodzaju próbą obiektywizacji już istniejącego systemu dotyczącego metody graficzno-porównawczej. Specyfika metody statystycznej weryfikacji materiału badawczego polega na stwierdzeniu zbieżności cech graficznych wyróżnionych w materiale kwestionowanym i porównawczym. Efektem jest ocena częstotliwości występowania poszczególnych cech. Główną przesłanką badań jest założenie, że kwestionowane pismo może być sporządzone przez dowolną osobę określonej populacji. Dysponowanie dokładnymi danymi dotyczącymi częstotliwości występowania poszczególnych cech grafizmu w populacji pozwala na obliczenie, jakie jest prawdopodobieństwo powtórzenia się zespołu cech w materiale kwestionowanym u dwóch różnych osób. Zgodność cech materiału kwestionowanego i porównawczego nie oznacza jednak dowodu identyczności. Biegły stwierdzający zgodność cech w obu grupach badanego materiału powinien przedstawić, jaki jest konkretnie stopień prawdopodobieństwa powtórzenia się owych cech u dwóch różnych osób¹⁹.

Metoda ta nie nadaje się do badania większości podpisów i tekstów krótkich. Trudności pojawiają się, gdy pismo kwestionowane zostało sporządzone w sposób nietypowy dla konkretnego wykonawcy, wskutek czego istotne cechy pisma zostały zniekształcone. Wadą jest także jej czasochłonność. Do zalet natomiast można zaliczyć wyeliminowanie subiektywnej oceny pisma na rzecz kwalifikacji w pełni obiektywnej.

b) Metoda obliczania współczynnika integracji pisma w swoich założeniach dokonuje — na wstępie — zmian terminologicznych: termin „impuls” został zastąpiony terminem „poziom integracji pisma”, gdyż pojęcie impulsu jest nieprecyzyjne i nieobiektywne, a posługiwanie się nim nie daje możliwości zmierzenia badanej cechy i określenia stopnia jej zróżnicowania pomiędzy poszczególnymi jednost-

¹⁹ A. Koziczak, *op. cit.*, s. 60–61.

kami lub grupami osób. Natomiast proponowane nowe pojęcie pozwala na dokładniejsze, ilościowe opisanie wskazanej cechy graficznej. Metoda polega na precyzyjnym obliczeniu liczby gramm związanych i liczby gramm niewiązanych zawartych w danej próbce. Następnie oblicza się współczynnik integracji pisma, stosując odpowiedni wzór. Analiza według autora — A. Felusia — uprawnia do daleko idących wniosków:

- wykluczenia wykonawstwa danej osoby,
- wskazania potencjalnego wykonawcy z różnym stopniem prawdopodobieństwa²⁰.

c) Metoda wyznaczania wskaźnika podobieństwa kinetyczno-geometrycznego ma na celu ustalenie, w wyniku jakich ruchów ręki powstał dany wytwór graficzny, np. nieczytelny podpis. Z uwagi na fakt, iż według tej koncepcji dokonuje się analizy struktury graficznej „elementarnych ruchów ręki”²¹, w wyniku których one powstały, ich wzajemną zależność można określić właśnie mianem wskaźnika podobieństwa kinetyczno-geometrycznego. Po zbadaniu w ten sam sposób materiału kwestionowanego i porównawczego, oblicza się wskaźnik podobieństwa kinetyczno-geometrycznego, który można przedstawić w formie matematycznej²².

Procedura badawcza daje podstawę do liczbowego określenia miary podobieństwa badanych tekstów. Znajduje ona zastosowanie przede wszystkim do analizowania podpisów oraz może być wykorzystywana w badaniach dłuższych tekstów. Wprowadzenie współczynnika identyfikacji ujednoliciło — choć w tylko w niewielkim zakresie — kryteria badawcze odnoszące się do podpisów.

2. Metody identyfikujące, w których można zauważyć podejście:

- a) historyczne,
- b) współczesne,
- c) w obszarze tzw. innych metod.

²⁰ Pełne wykorzystanie tej metody w Polsce wymagałoby przeprowadzenia odrębnych badań dotyczących np. częstotliwości występowania poszczególnych cech graficznych w piśmie Polaków. A. Koziczak, *op. cit.*, s. 61.

²¹ Wyróżniono 10 „elementarnych ruchów ręki”, występujących w piśmie, każdemu przyporządkowując określoną wartość liczbową. *Ibidem*, s. 62–63.

²² A. Łuszczuk, *Badania identyfikacyjne podpisów i krótkich tekstów pisma ręcznego metodą wyznaczania wskaźnika podobieństwa kinetyczno-geometrycznego*, [w:] *Problemy dowodu z ekspertyzy dokumentów*, t. 1, red. Z. Kegel, Wrocław 2002, s. 229–239.

Metody identyfikujące zostały opracowane na podstawie badań empirycznych, niemających charakteru statystycznego.

W ujęciu historycznym wyróżnić należy grafologię, przed omówieniem której należy dokonać pewnych ustaleń terminologicznych. Termin „grafologia” bywa używany w co najmniej trzech znaczeniach, różniących się między sobą.

Według najbardziej ogólnej definicji pojęcie „grafologia” obejmuje wszystkie sposoby badania pisma: porównawcze i identyfikujące²³.

Kolejna definicja (najwęższa) ukazuje grafologię jako umiejętność określania charakteru, zdolności i upodobań człowieka na podstawie grafizmu jego pisma. Terminów „umiejętność” i „sztuka” użyto świadomie dla podkreślenia odrębności w metodologii badań wąsko rozumianej grafologii²⁴.

Trzecia definicja — pośrednia — określa mianem grafologii wszelkie badania pismoznawcze, polegające na wnioskowaniu o różnorodnych cechach człowieka na podstawie próbki jego pisma²⁵.

Nie podejmując polemiki na temat zasadności albo niezasadności używania pojęcia grafologii w każdym z wymienionych znaczeń, w większości opracowań (pojawiających się w Polsce) można zauważyć konwencję, w myśl której termin grafologia używany jest w znaczeniu najwęższym. Teorie grafologiczne spotykają się często z krytyką

²³ Różnorodność terminów „grafologia” i „grafolog” omawia A. Feluś (*idem, Odchylenia materialne w piśmie osobniczym*, Katowice 1979, s. 23–37).

²⁴ P. Horoszowski, *Kryminalistyka*, Warszawa 1955, s. 563; A. Koziczak, *op. cit.*, s. 63; H. Kolečki, A. Szwarz, *Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej*, cz. 2, Poznań 1973, s. 23.

²⁵ Takie rozumienie terminu „grafologia” prezentuje M. Legień. Autor ten wymienia badania zdecydowanie różne z punktu widzenia metodologii i wartości formułowanych wniosków. Píše np. o badaniach pozwalających na ustalenie stopnia upojenia alkoholowego wykonawcy, badaniach pisma prowadzonych w celu diagnostyki psychiatrycznej oraz badaniach zmierzających do określenia rozwoju wydolności motorycznej dzieci. Jednocześnie do tej samej grupy zalicza intuicyjne wymysły, jak np. ustalenie predyspozycji przestępczych wykonawcy na podstawie „rytmu podstawowego”. „[...] zależność między owym rytmem a predyspozycjami przestępczymi jest odwrotnie proporcjonalna, dla dokonania przestępstwa nawet związanego z użyciem siły, wcale nie trzeba znacznej agresywności”. Czy to znaczy, że pismo nieagresywne znamionuje potencjalnych bandytów? M. Legień, *Pozakryminalistyczne kierunki badań grafologicznych*, „Problemy Kryminalistyki” 1982, nr 156, s. 225–234.

ze strony pismoznawców zajmujących się badaniami porównawczymi, choć — jak pokazują liczne, niekiedy burzliwe dyskusje — pismoznawcy nie przyjmują do wiadomości, iż termin grafologia może być używany przez grafologów i nie tylko w innym znaczeniu niż to, które wynika z desygnatu samej nazwy. W związku z tym warto przynajmniej w paru słowach odnieść się do tzw. polskiej grafologii.

Grafologia w Polsce istniała na bardzo małą skalę. W 1888 roku Czesław Czyński wydał *Grafologię*, podręcznik do rozpoznawania z pisma stanu moralnego osób, ich zdolności i skłonności towarzyskich. W 1890 roku ukazała się natomiast praca pt. *O najnowszych systemach badań człowieka na podstawie grafologii, fizyognomoni, frenologii, chiromancji czyli fizjologii ręki*. Już same tytuły niniejszych dzieł wskazują, że więcej w nich było wróżbiarstwa i przepowiedni niż nauki. Polscy grafologowie przełomu wieków to J. Belejowska, która w swojej pracy przedstawiła podstawowe prawidło nauki grafologicznej „każde pismo, zarówno jak i każda mowa jest bezpośrednim objawem wewnętrznej, intelektualnej i moralnej naszej istoty”²⁶. Nie wypracowano żadnych teorii, a spośród osób traktujących analizę pisma bardziej obiektywnie i empirycznie, należy wymienić A. Klęskę²⁷, który zajmował się patologią pisma. Kwestie patologii pisma podejmował też H. Kwieciński²⁸, którego głównie interesowała problematyka autentyczności bądź fałszywości dokumentów w ramach tzw. grafologii sądowej. Po drugiej wojnie światowej grafologia w Polsce nie rozwijała się. Jedyne w obrębie kryminalistyki upowszechniono i rozwijano ekspertyzę pisma. Grafologię natomiast traktowano jako pozbawioną naukowości i wiarygodności, oddzielając ją całkowicie od ekspertyzy pismoznawczej. Na przykład P. Horoszowski przedstawiał grafologię nie jako naukę, ale jako „sztukę odgadywania indywidualnych właściwości psychicznych na podstawie określonych cech pisma”²⁹. Zamierzeniem tej sztuki było według P. Horoszowskiego ustalenie cech psychicznych człowieka na podstawie napisanego przez niego tekstu. Dlatego też osobie zajmującej się bada-

²⁶ J. Belejowska, *Grafologia. Nauka poznawania charakteru człowieka z jego pisma*, Warszawa 1898, s. 23.

²⁷ A. Klęsk, *Psychofizjologia i patologia pisma*, Lwów 1924.

²⁸ H. Kwieciński, *Grafologia sądowa*, Warszawa 1936.

²⁹ P. Horoszowski, *op. cit.*, s. 564.

niami grafologicznymi stawiało się pewne wymagania m.in. dotyczące intuicji, możliwości wyuczenia się pewnych cech, aby móc określić stan piszącego. Właściwie do końca XIX wieku ekspertyzy pisma nie wyszły poza ramy metody grafologicznej i kaligraficznej, jednak do dziś, mimo powstania nowych, opartych na doświadczeniu, naukowych metod ekspertyzy pisma, metoda grafologiczna jest nadal stosowana. Grafologię w polskich źródłach ujmuje się jako pewien sposób, dziedzinę wiedzy, zbiór nienależycie naukowo uzasadnionych teorii oraz pseudonaukową metodę. Choć, jak się zdaje, nie jest błędem szkoły grafologicznej twierdzenie, jakoby w wyglądzie pisma znajdowały swe odbicie właściwości psychiczne autora danego tekstu, to wręcz przeciwnie — powiązanie między psychofizycznymi właściwościami każdego człowieka a jego piśmem wydaje się uzasadnione.

Należy jednak pamiętać, że odpowiedzią na krytykę stało się „unowocześnieenie grafologii”, polegające na uznaniu pewnej wieloznaczności grafizmu pisma³⁰. Dzisiejsza grafologia to wnioskowanie o cechach charakteru, takich jak np. umiejętność radzenia sobie w różnych sytuacjach, zdolność rozwiązywania problemów, relacje, komunikacja, szybkość reakcji i odpowiedzi na bodźce, spontaniczność lub jej brak. Te i inne cechy charakteru składają się na obraz osobowości, którego dopełnieniem są pozostałe elementy, czyli: ruch, rozmieszczenie w przestrzeni, napięcie, rozluźnienie itp. właściwości, których analiza prowadzi do oceny stanu osobowości. Postęp grafologii sprawił, że zależności między pewnymi cechami graficznymi pisma a cechami charakteru wykonawcy nie uprawniają, nie dają podstaw do wnioskowania np. o ewentualnych skłonnościach przestępczych³¹. Taka jest właśnie współczesna, dojrzała postawa grafologii, zwłaszcza włoskiej.

³⁰ Autorzy publikacji grafologicznych piszą, że jednoznaczne przyporządkowanie określonych elementów graficznych pojedynczym cechom charakterologicznym stało się przeżytkiem. Przy interpretowaniu cech należy zastanowić się, czy cechy te sugerują raczej pozytywną, czy też negatywną interpretację. Jedna cecha dopuszcza zawsze obie te możliwości. A. Lueke, A. Lang, *Sztuka grafologii*, Wrocław 1993, s. 208, za: A. Koziczak, *op. cit.*, s. 65.

³¹ H. Steindamm, E. Ackermann, *Kriminelle Anlagen in Hand und Handschrift*, Bern-Stuttgart 1958, s. 114 za: A. Koziczak, *op. cit.*, s. 65.

Metody współczesne to zespół metod identyfikujących T. Widły, który opiera się na opracowaniu zespołu cech graficznych identyfikujących m.in. płeć wykonawcy pisma³², jego prawo lub leworęczność³³, zawód³⁴. Metody T. Widły istotnie różnią się od pozostałych metod sposobem wyróżnienia cech graficznych będących podstawą typowania przynależności grupowej wykonawcy³⁵.

Inne metody to tzw. metody identyfikujące m.in. wykonawcę pisma, autora pisma, okoliczności sporządzenia pisma. Rodzaj obiektu, wobec którego ma być przeprowadzona identyfikacja, implikuje warstwę pisma, którą należy poddać badaniom. Kolejny element to wyodrębnienie zespołu cech pisma wyróżniających grupowo dany obiekt, np. zespół cech pisma świadczących o upojeniu alkoholowym wykonawcy³⁶.

II. Metody grafologiczne i porównawcze

Drugi zaproponowany podział obejmuje większość metod badania pisma ręcznego, które zostały przedstawione powyżej, a które dla niniejszego ujęcia — bardziej syntetycznego — zebrano w dwóch grupach jako: metody grafologiczne i metody porównawcze.

1. Grafologia

Omawiając stan grafologii i kierunki jej rozwoju na świecie, należy wskazać pewne tendencje, które stworzyły podwaliny współczesnych teorii. Rozwinęły się trzy główne nurty badań grafologicznych: francuski, niemiecki i szwajcarski, ale także należy pamiętać o nie mniej ważnych szkołach grafologicznych: włoskiej i hiszpańskiej³⁷.

³² T. Widła, *Cechy płci w piśmie ręcznym*, Katowice 1986.

³³ T. Widła, *Znamiona grafizmu leworęcznego*, [w:] *Materiały IV Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma*, red. Z. Kegel, Wrocław 1992, s. 9–13.

³⁴ T. Widła, *Określenie zawodu na podstawie pisma*, [w:] *Wykorzystanie grafologii do selekcji personelu. Materiały I Polsko-Hiszpańskiego Sympozjum*, red. Z. Kegel, Wrocław 1992, s. 15–18.

³⁵ A. Koziczak, *op. cit.*, s. 67. We wszystkich trzech metodach zespół cech identyfikujących wykonawcę opracowano na podstawie badań statystycznych przeprowadzonych na grupie wybranych probantów.

³⁶ *Ibidem*, s. 67 n.

³⁷ Stan polskiej grafologii został przedstawiony w pierwszej części artykułu.

a) Przedstawicielem szkoły francuskiej był J.H. Michon, który wprowadzając pojęcie „grafologia”, zdefiniował ją jako sztukę rozpoznawania charakteru człowieka na podstawie analizy jego pisma. Według J.H. Michona filozofia grafologii to: badanie kresek, przekreśleń, zgięć i kątów stanowiących składowe części pisma. Uwzględnił szybkość pisania, nacisk, kształt, kierunek i wielkość liter, ciągłość wiersza i porządek. Sporządził klasyfikację cech pisma i przyporządkował im odpowiednie cechy charakteru, tworząc tzw. teorie znaków. Jednak większość wniosków miała podłoże intuicyjne, co stało się przyczyną krytyki. Kontynuatorem pracy J.H. Michona był J. Crepieux-Jamin, który wyszedł poza interpretację pojedynczych znaków zaproponowaną przez J.H. Michona i stworzył własną koncepcję, w której obszarze były cechy dotyczące:

- ustalenia poziomu ogólnego pisma,
- klasyfikacji cech pisma,
- opracowania zasad regulujących analizę grafologiczną, m.in. nigdy nie stawiać diagnozy na podstawie jednego dokumentu, określić cechy pisma, znaleźć grupę cech dominujących³⁸.

Cechy niniejsze stały się bazą dla współczesnej grafologii francuskiej, w ramach której prowadzono wielokierunkowe badania, odwołując się do różnych dziedzin nauki.

b) Szkoła niemiecka w swoich założeniach podjęła dość naiwną próbę wytłumaczenia odbicia charakteru w piśmie z punktu widzenia fizjologii. Pseudospecjaliści wydawali zagmatwane i niejasne podręczniki, a w prasie można było znaleźć ogłoszenia dotyczące przepowiadania przyszłości z rękopisów. W 1896 roku zostało założone Niemieckie Towarzystwo Grafologiczne, w którego obszarze działał m.in. W. Preyer. Autor w swojej rozprawie dowodził, że ruchy ręki piszącego zależą od jego charakteru i stanu psychicznego. Analizował wszelkie anomalie zachodzące w piśmie, przyporządkowując im choroby, zwłaszcza psychiczne. Za ojca niemieckiej grafologii jednak należy uznać Ludwiga Klagesa, który stworzył podwaliny teorii rytmu podstawowego. Podstawą teorii jest założenie, że u każdego człowieka zaznacza się inny poziom sił witalnych. Ta zależność daje podstawę do oceny poziomu sprawności me-

³⁸ S. Skubisz, *op. cit.*, s. 79–80; B. Gawda, *Psychologiczna analiza pisma*, Lublin 1999, s. 40; I. Zieniewicz, *Wpływ cech patologicznych pisma na wartość dowodową ekspertyzy pismoznawczej*, Kraków 2005, s. 85–86.

rytorycznej piszącego. Grafologia niemiecka poszła najdalej, rozwijając najszerszy program badań podstawowych, w których znalazły się:

- badania identyfikacyjne pisma, badania techniczne dokumentów,
- badania rytmu podstawowego, w tym cech kryminogennych w piśmie,
- badania fizjologii i neurologii pisma, w tym wykorzystanie tekstów do diagnozowania neurologicznego, psychiatrycznego i fizjologicznego,
- badania nad pedagogicznymi aspektami pisma,
- badania nad metodologią grafologii oraz badania eksperymentalne³⁹.

Teoria L. Klagesa znalazła wielu zwolenników, zwłaszcza z uwagi na możliwości diagnozowania medycznego, po ujęciu aktu pisma w ramy psychofizjologiczne. Autor, badając pismo, brał pod uwagę także zależności mowy, mimiki i pisma uważając za najistotniejszą cechę pisma właśnie rytm.

c) Szkoła szwajcarska i badania z nią związane zostały zainicjowane przez M. Pulvera, który łączył grafologię z psychoanalitycznymi koncepcjami osobowości człowieka. Pismo traktował jako odzwierciedlenie „konstrukcji fizycznej i psychicznej człowieka”. Wyróżnił trzy sfery graficzne pisma:

- środkową, która jest odzwierciedleniem świadomości doświadczeń własnego „ja”,
- górną odpowiadającą sferze intelektu,
- dolną, związaną z podświadomością⁴⁰.

W koncepcji M. Pulvera istotne jest obserwowanie przestrzeni, jaką zajmuje pismo, analizuje się marginesy, ich wielkość, kształt, lokalizację oraz punkty początkowe i końcowe kreślenia liter.

d) Szkoła włoska i jej czołowy przedstawiciel G. Moretti zasługują na uwagę ze względu na doniosłość grafologii dla badań porównawczych pisma. Uwagę G. Morettiego zwróciły gesty. Dzięki nim człowiek ujawnia swoje indywidualne cechy psychiki. Takim gestem jest również pismo, w którym występują znaki zamierzone, zmienne oraz przypadkowe. Autor wprowadził metodę ilościowego szacowania znaków graficznych, a pismo rozpatrywał w trzech aspektach:

³⁹ S. Skubisz, *op. cit.*, s. 81–82; B. Gawda, *op. cit.*, s. 47–48; M. Legień, *Stan i kierunki rozwoju grafologii na świecie*, „Z Zagadnień Kryminalistyki”, z. 20, Warszawa 1988, s. 111.

⁴⁰ S. Skubisz, *op. cit.*, s. 83; B. Gawda, *op. cit.*, s. 42–43.

— naciskowości, na podstawie której możliwe jest przedstawienie obrazu morfopsychologicznego człowieka,

— gestu graficznego, który wskazuje na indywidualność piszącej osoby,

— gestu przemijającego, który wskazywał na charakterystyczne i najbardziej zautomatyzowane postawy piszące⁴¹.

Niewątpliwie G. Morettiego należy uznać za twórcę włoskiej grafologii, autora metody, która była kontynuowana przez jego następców m.in. L. Torbidoniego i okazała się wielce użyteczna dla pogłębienia poznania osoby i jej ewolucji.

e) Szkoła hiszpańska, a w jej ramach analiza grafologiczna pisma, stosowana była i jest jako wyznacznik predyspozycji człowieka do określonego działania lub zachowania. Obecnie powszechnie stosowane są testy mające na celu sprawdzić przydatność osoby do wykonywania określonego zawodu czy też objęcia odpowiedniego stanowiska. W Hiszpanii metoda grafoanalityczna, pierwotnie stworzona do celów psychologicznych, tworzy technikę, która jest jedną z najbardziej cennych metod grafonomicznych. W związku z tym pismo może być klasyfikowane nie tylko przez kształt, lecz również przez jego porządek, wielkość, szybkość, pochylenie, stałość, typowe gesty. Łącząc te dane, można tworzyć klasyfikacje stałej identyfikacji psychofizycznej, uwzględniając całą ich różnorodność bez potrzeby ich modyfikowania⁴².

2. Metody porównawcze

W metodach porównawczych obowiązuje podział na:

- a) metodę kaligraficzną,
- b) metodę sygnalityczną,
- c) metodę grafometryczną,
- d) metodę Langenbrucha,
- e) metodę Matwiejewa,
- f) metodę linii prostych Duystera,

⁴¹ S. Lena, *Metoda Gieronimo Morettiego, badania pisma ręcznego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Andrzeja Szwarca*, red. T. Hanausek, Wrocław 2001, s. 151–158.

⁴² F.V. Carrera, *Metody ekspertyzy kaligraficznej*, [w:] *Problematyka dowodu z ekspertyzy...*, t. 1, s. 266; I. Zieniewicz, *op. cit.*, s. 87 n; B. Address Metge, *Praca dla człowieka, czy człowiek dla pracy?*, [w:] *Problematyka dowodu z ekspertyzy...*, t. 2, s. 1118.

- g) metodę projekcji geometrycznej Brossona,
- h) metodę analizy zmienności Locarda,
- i) metodę statystycznej weryfikacji materiału badawczego,
- j) metodę wyznaczania wskaźnika podobieństwa kinetyczno-geometrycznego,
- k) metodę graficzno-porównawczą.

Przedstawiając podziały metod badań pisma ręcznego, należy stwierdzić, że nieuniknione jest powtórzenie się niektórych metod, które występują w prezentowanych klasyfikacjach. Dlatego też autorka w takich sytuacjach odstąpiła od opisu danej metody, aby nie powtarzać wcześniej zaprezentowanych informacji.

III. Holistyczne ujęcie metod badania pisma ręcznego

Trzeci z zaproponowanych podziałów reprezentuje pewnego rodzaju ujęcie holistyczne, odnosząc się jednocześnie do zagadnienia mianownictwa metod ekspertyzy pisma. Podział obejmuje: 1) metody kaligraficzne, 2) metodę grafologiczną, 3) metody grafometryczne, 4) metodę graficzno-porównawczą.

W metodach kaligraficznych należy uwzględnić:

a) klasyczną metodę kaligraficzną, której główne założenia badawcze zostały przedstawione powyżej,

b) metodę sygnetyczno-opisową, której główne założenia badawcze zostały przedstawione powyżej. W metodzie tej zachowany został kaligraficzny model wnioskowania, co oznaczało, że znamiona materiału kwestionowanego poszukiwano w materiale porównawczym.

Metoda grafologiczna przyjęła za podstawę psychologię pisma, według której w grafizmie uzewnętrznione są znamiona osobowości piszącego. Przy ustalaniu, czy porównywane grafizmy (teksty, podpisy) pochodzą od tej samej osoby, należy najpierw dla każdego z nich zbudować klasyczny portret grafologiczny. Jeśli portrety będą takie same, można przyjąć, że grafizmy pochodzą od tej samej osoby. Mimo wielu uwag krytycznych metodą tą posługiwano się aż do lat 30. XX wieku, a za najbardziej znanego jej przedstawiciela uważany był R. Schermann⁴³.

⁴³ R. Schermann, *Pismo nie kłamie*, Kraków 1938, s. 29 n. Główne założenia badawcze metody grafologicznej oraz szkoły grafologiczne zostały przedstawione w pierwszej części artykułu.

Metody grafometryczne to:

a) grafometria Langenbrucha, która zakładała, że w piśmie każdego człowieka można wskazać pewne wartości stałe, którymi rządzi się nawyk pisarski⁴⁴,

b) grafometria Locarda, która była najbardziej znaną, spójną i pełną metodą grafometryczną wykorzystywaną w badaniach pisma⁴⁵,

c) grafometryczne badanie paraf, które obejmuje bardzo krótkie i lakoniczne twory graficzne, a zarazem najtrudniejsze w badaniach identyfikacyjnych. Dlatego też wielokrotnie podejmowano próby opracowania przejrzystych metod, które dałyby wymierne efekty w procesie identyfikacji. Można w tym przypadku wskazać na takie metody, jak: metoda linii prostych Duystera, metoda projekcji geometrycznej Brossona, metoda geometryczno-strukturalna⁴⁶.

Do założeń metody graficzno-porównawczej⁴⁷ będą się zaś wpisywały również: badania porównawcze pisma wg Locarda, w ramach których przedmiotem obserwacji powinny być m.in.:

— zagospodarowanie powierzchni pisarskiej, kierunki wierszy i wyrazów oraz ich zakończenia, budowa statyczna w wyrazach, odstępy, wysokości liter, a także proporcje rozmiarów liter,

— budowa oraz usytuowanie początków i zakończeń znaków graficznych, znaki diakrytyczne, przestankowe, kształty pętlic, kierunki ruchów ręki przy formułowaniu owali, zmiany budowy liter w zależności od budowy liter, a także sąsiadujących,

— ksenizmy: obcojęzyczne, nazewnictwo, składniowe, idiomy, błędy językowe⁴⁸.

Przedstawiony materiał został zaprezentowany w bardzo zwartej formie, nie obciążając nadmiernie ram publikacji, choć złożoność mate-

⁴⁴ Główne założenia badawcze grafometrii zostały przedstawione w pierwszej części artykułu.

⁴⁵ Główne założenia badawcze grafometrii Locarda zostały przedstawione w pierwszej części artykułu.

⁴⁶ T. Widła, *Metody ekspertyzy pisma...*, s. 245–250. Główne założenia metod: linii prostych Duystera i projekcji geometrycznej Brossona zostały przedstawione w pierwszej części artykułu.

⁴⁷ Bardziej rozbudowane informacje na temat badań porównawczych przedstawione zostały w pierwszej części artykułu.

⁴⁸ T. Widła, *Metody ekspertyzy pisma...*, s. 251–252.

rii wymagałaby omówienia o wiele bardziej rozbudowanego. Z tego też względu autorka w wielu miejscach odsyła do literatury traktującej omawiane zagadnienia niezwykle szczegółowo.

Overview of research methods applied in handwriting studies in Poland

Summary

The purpose of this paper is to present the process of devising and shaping the methods for handwriting research. The approach discussed in this presentation comprises various threads, as it covers the divisions based on different criteria which — in consequence — differ in their assumed aims, research process, and the obtained results. The type of the examined object is undoubtedly some sort of a parameter for the presented methods. Certain methods are aimed at examining short and long texts, while others are focused on examining signatures. One can also refer to a group of the so-called universal methods which are applied both to examine handwriting and signatures.

This publication is addressed primarily to students, as it is a teaching aid during the forensic, criminal or civil procedure courses, but also to practitioners who — for professional purposes — appoint handwriting experts, and who require knowledge regarding handwriting research.

Keywords: handwriting, handwriting research methods, expert study, expert opinion, long texts, short texts, signatures.